

ЈУГОСЛОВЕНСКО ИСКУСТВО СРПСКЕ НАЦИОНАЛНЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ НА ПРИМЈЕРУ СРБА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У ПЕРИОДУ 1918–1929. ГОДИНЕ²

Након стварања прве заједничке државе Јужних Словена 1918. године, српска интелектуална и политичка елита из Босне и Херцеговине сматрала је своје национално питање ријешеним. Због тога је одбрана Југославије постала њихов најпречи национални задатак, а укидање покрајинских управа 1924. године и увођење у живот Уредбе о подјели земље на области, сматрала су као најзначајнији национални догађај за Србе у Босни и Херцеговини, којим је коначно поништена граница на Дрини. На сличан начин реаговала је и већина српске интелектуалне и политичке елите у Босни и Херцеговини када је 1929. године краљ Александар завео Шестојануарски режим.

Кључне ријечи: Срби у БиХ, национално питање, југословенска држава.

Полазећи од основне, сада већ сасвим бјелодане и историјски потврђене тезе, да је на јужнословенском простору религија била и остала вододијелница нација, Милорад Екмечић је тај феномен религиозног типа национализма назвао „Национализам судњег дана“. Овај термин академик Екмечић је сковао подстакнут једном Черчиловом изјавом да је национални покрет Ираца вјерски мотивисан и да ће се ријешити на судњем дану (2000, стр. 111). Тај „Национализам судњег дана“ има своје карактеристике које га одвајају од осталих европских типова национализма, а према југословенском историјском искуству, Екмечић је издвојио нека његова основна обиљежја, која су, можда и више него у другим јужнословенским областима, карактеристична за простор Босне и Херцеговине. То су:

¹ mdraga@teol.net

² Рад је настао у оквиру пројекта: *Континуитет трајања српског народа западно од Дрине – историјске основе настанка Републике Српске*, који је финансирало Министарство науке и технологије Републике Српске.

- „Повећано присуство ирационалних елемената у идеологији, којима се свакодневно потхрањује вечна разлика мешаних заједница;
- Ултимативни циљеви и миленијумски начин мишљења у политици, када сваким и најмањим догађајем долази питање може ли се живети у заједничкој држави. Реална политика је нереална;
- Склоност да се историја народа замени митом историје. Од свих наука историја се најспорије модернизује и оптерећена је емоцијама;
- У часовима великих историјских криза, верска нетолеранција је подлога политичког и војног окупљања;
- Провинцијализам културе. Поистовећивање језика, као основе културе, са верском поделом дозвољава само изузетно надареним појединцима да се одрву мерилима вредности своје затворене црквене средине. Наглашено мартирство у духовној делатности, невидљива дидактика да је други крив за своју историју, у сталном су сукобу са отварањем граница културних кругова. Ово је најприсутније у хрватској култури, где неприродан развој књижевног језика увек умањује могућа достигнућа“ (2000, стр. 112).

Имајући у виду све наведено, чини се да простор Босне и Херцеговине као да је био предодређен за идеалан полигон гдје ће историја тестирати феномен религиозног типа национализма или „Национализам судњег дана“. То се најбоље може схватити анализирајући формирање националне свијести три вјерске заједнице у Босни и Херцеговини, а посебно кроз покушаје национализовања муслимана, као и феномен национализовања свих католика Босне и Херцеговине у хрватском смислу, али и затворености српске нације у оквиру православља, затворености која је више била наметнута вањским факторима, него што је била органска посљедица дјеловања православне цркве, као што се обично погрешно мисли. На проблем оштре вјерске диференцијације у Краљевини СХС и опасности да она негативно дјелује на југословенску националну интеграцију, упозоравали су поједини научници још у међуратном периоду. Тако је, на примјер, др Урош Круљ, покушавајући да са научног гледишта објасни феномен нације и расе, то јест, расног национализма, схватао да је вјероисповијест главни разарајући фактор југословенског јединства и предлагао низ мјера које би требале „разлабавити“ те круте вјерске ограде, ако се мисли постићи јединство. Круљ је предлагао читав низ мјера, од планске унутрашње колонизације, која би омогућила веће мијешање становништва, преко забране конфесионалних школа, па све до доношења једног закона о цивилном браку који би олакшао ступање у брак различитих конфесија (1925, стр. 81). Према Круљу, то је био пут за стварање јединствене југословенске нације, а вјера јесте и треба да буде искључиво и „чисто лична приватна ствар“ сваког појединца, која са нацијом не би требала да има никакве везе.

Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године, српски народ у Босни и Херцеговини, као и његова интелектуална и

политичка елита сматрала је ријешеним српско национално питање на Балкану. Суштину тог питања до Првог свјетског рата најједноставније је исказао др Душан Васиљевић у свом предавању „О Босни и Херцеговини“, које је одржао 12. априла 1909. године у Друштву словенске узајамности у Петрограду, а које је започео ријечима: „Анексијом Босне и Херцеговине Аустро-Угарској поново је пред Европу искрсло српско питање у свој опсежности, питање о самосталности српских држава и о опстанку српског народа“ (1909, стр. 3). Шта је била суштина српског националног питања на Балкану и која је била улога Босне и Херцеговине у њему, Васиљевић је објаснио у неколико реченица:

„Важност Босне и Херцеговине у српском питању лежи у положају ових земаља у етнографским и политичким границама српскога племена. Босна и Херцеговина представљају средиште српскога народа, који је раскомадан на четири, односно на пет држава. На истоку је независна Краљевина Србија и Ново-пазарски Санџак у Отоманској империји, на југу је слободна Кнежевина Црна Гора, на западу је Далмација под аустријском, а на сјеверозападу и сјеверу је Хрватска и Славонија под угарском круном. Поред тога су Босна и Херцеговина најчистије српске земље по крви и по језику. Народ ових земаља, и ако је подијељен на три вјере, очувао је потпуно чистоћу језика и осјећај међусобне заједнице, у којој православни Срби сачињавају апсолутну већину урођенога становништва“ (стр. 4).

Када се ово узме у обзир, онда постаје јасно зашто је српска интелектуална и политичка елита из Босне и Херцеговине, чином уједињења 1918. године, сматрала да је српско национално питање на Балкану ријешено. Оно што је замагљивало њихову, иначе до Првог свјетског рата, кристално јасну националну мисао, било је, обичном пуку, прилично магловито југословенство.

Дакле, после 1918. године, главна преокупација српског народа у Босни и Херцеговини и његове елите била је да се граница на Дрини више никада не врати, а то је тада већ била ствар унутрашњег уређења новостворене државе или се бар тако чинило. Једним добрим дијелом због тога, а другим дијелом и због присутности југословенског национализма, који је просто опсејо дио српске интелектуалне и политичке елите у Босни и Херцеговини, у току и после Првог свјетског рата, десило се да после уједињења нестане оног националног полета и несвакидашње енергије по којој је био препознатљив српски национални покрет у Босни и Херцеговини. Сви они који су дубље мислили и суптилније осјећали, могли су доћи до те спознаје и то веома брзо после оснивања Краљевине СХС. Посебно се то односило на бивше „Народовце“³, који су у једном дужем периоду били носиоци

³ *Народова група* или *Народовци* је термин који се користи за српску опозициону политичку групу која се почела окупљати у Мостару 1906. године. Између осталих, у њој су били окупљени: Ристо Радуловић, др Урош Круљ, др Никола Стојановић, др Душан Васиљевић, Васиљ Грђић, Светозар Ћоровић и други познати српски јавни радници из

најјасније српске националне мисли у Босни и Херцеговини, а Мостар под њиховим утицајем тада је важио за „најкултурнији и најнационалнији град у Западном српству“. Међутим, већ 1919. године бриљантни ум Исидоре Секулић, могао је запазити ту својеврсну духовну и културну декаденцију, па и националну апатију у коју је овај град и српски национални покрет у њему, западао послије Првог свјетског рата. Она је тада „са пуно бола“ писала:

„Мостар, до јуче врста средишта и гледишта нашег народног живота и рада, до јуче још зеница нашег великог босанско – херцеговачког јада, до јуче још једна од првих, на прсте бројаних жижга наших сјајних трагедија и наше спољашње и унутрашње револуције – данас, у овој нашој ширини, тај се Мостар смакао некуда у крај, сасушила му се жила која га је везивала за крвави, а сада решени проблем окупације и анексије, и некуда у историске и артистичке орнаменте се селе многи детаљи његовог живота који су му досад давали печате важности и тајанствености“ (према Ћоровић, 1999, стр. 125).

Могло би се констатовати да Мостар у овом погледу није био изузетак и да је цјелокупан српски национални покрет у Босни и Херцеговини послије рата запао у овакво стање. Тај својеврсни „замор од успона“, како га дефинише Милорад Екмечић, мијењао је неминовно и менталитет српског друштва које се кретало од крајње спремности за жртву, према спремности на компромисе. Екмечић, такође, сматра да то што Срби послије 1918. „спуштају своје далекозоре“, није дошло као последица засићења националном борбом, које је „једном морало да дође“, већ „[...] због високе цене којом је плаћено уједињење 1918.“ (2004, стр. 373).

Потпуно је јасно да је српски национални покрет у Босни и Херцеговини, уједињењем 1918. године, из једне до крајности доведене офанзивне фазе, изненада и нагло прешао у дефанзиву, сматрајући да су циљеви постигнути и да је његов основни задатак у будућности очувати тековине дотадашње борбе, то јест, новостворену државу. Само мали број њих је био незадовољан стварањем заједничке државе, сматрајући да је српско национално питање на Балкану требало ријешити стварањем уједињене српске државе, са јасно дефинисаним границама,

Херцеговине. До Првог свјетског рата припадници ове групе сматрани су за најенергичније опозиционаре аустроугарском режиму у Босни и Херцеговини. По листу *Народ*, који је покренут 1907. године у Мостару, названи су „Народова група“ или „Народовци“. Идејни вођа ове опозиционе групе био је Ристо Радуловић Ринда. Политички програм „Народове групе“ образложио је њен истакнути припадник, др Урош Круљ, на следећи начин: „Потпуна политичка аутономија Босне и Херцеговине као саставног дијела Турске царевине са демократским режимом, израженим у уставној и парламентарној владавини... аутономна самосталност Босне и Херцеговине није нам наравно био задњи циљ, и сврха, него само као прелазна етапа за сједињење са Србијом и Црном Гором у згодном моменту и послије извршених припрема према примјеру Источне Румелије и њеног уједињења са Бугарском“ (1937, стр. 1021).

а затим преговарати са Хрватима и Словенцима о стварању заједничке јужнословенске државе. Међутим, оно што сигурно нису очекивали било је отварање хрватског националног питања у оквиру Краљевине СХС. То је од самог почетка уносило збуњеност у српску елиту и било питање коме нису могли наћи ни адекватан узрок, а камоли адекватан одговор. Опште мишљење је било да Хрвати и Словенци требају да буду захвални српској војсци што их је ослободила од аустроугарског јарма, па их је отварање првих политичких криза у вези са „хрватским питањем“ не само збуњивало већ и разочаравало. Осим тога, збуњујуће је за многе од њих дјеловао и југословенски национализам дијела српске интелектуалне елите, чији су протагонисти били управо они који су, до рата, важили за непомирљиве српске националисте, то јест „Народова група“. Сасвим је сигурно да је и за добар дио „Народоваца“ ова нова оријентација њених главних представника, прије свих Николе Стојановића и Душана Васиљевића, била сасвим збуњујућа, посебно у ситуацији када њихов предратни идеолог Ристо Радуловић Ринда, „апостол модерног национализма“, како су га раније називали сами „Народовци“, више није био међу живима, а у Николи Стојановићу они су гледали његовог насљедника. Међутим, Стојановић је сада говорио, мислио и радио сасвим супротно од онога што је говорио и радио Ристо Радуловић. Ту збуњеност Васиљ Грђић, који је рат провео по аустроугарским казаматима, није ни крио последице рата, па је у једном писму тражио од Николе Стојановића да дође што прије у земљу, јер им јако недостаје, што је сасвим јасно изразио ријечима „[...] много нам фалиш... Нема ни тебе и нема ни Ринде. Изгледа нам, а тако и јесте, то смо сад најбоље видјели, да немамо онога, ко зна у најкраћим потезима казати шта хоћемо.“⁴ Међутим, ако су Грђић и његови другови у земљи били збуњени, Стојановић није. Он је у току рата почео да сасвим мијења своје погледе на српски национални покрет и преобразио се у југословенског националисту, који је, пун ентузијазма, одмах последице рата поручивао да се „поклич талијанских патриота“ последице уједињења, а који је гласио: „Створена је Италија, сад треба стварати Италијане“, може дословно пренијети и на Југославију, то јест, радити по принципу – створена је Југославија, сада треба стварати Југословене. Његови политички пријатељи у земљи имали су увид у стање на терену и самим тим пуно реалнију слику, па су свој политички ангажман ипак нашли у оквирима Демократске странке, која је била на југословенским позицијама, али не до те мјере као Стојановић и људи у емиграцији.

Поједини српски политичари из Босне и Херцеговине, стајали су крајем рата на истим или веома сличним позицијама као и Никола Стојановић, а то се прије свега односи на Јова Зубовића и групу око РАДЕНЕ, која је такође проповиједала интегрално југословенство. Међутим, овај покрет

⁴ Архив Српске академије наука и умјетности (даље: АСАНУ), Збирка Николе Стојановића, 10712/2 (Писмо Васиља Грђића Николи Стојановићу од 31. 1. 1919).

није нашао у Босни и Херцеговини значајније уоприште у масама, па се убрзо утопио у Демократску странку. Ако изузмемо Чокорилову Српску странку, која се једина отворено залагала за српско уједињење, а не за стварање Краљевине СХС и Савез земљорадника, који се касније формирао и имао прије свега у својој политичкој визији заштиту права земљорадника, остаје још једино Радикална странка, која је, као организована политичка снага имала, или је бар требала имати, у својој визији заштиту српских националних интереса у новој држави.

Проучавајући наведене процесе, а имајући у виду српско национално питање у цјелини, то јест, на читавом простору Краљевине СХС, Милорад Екмечић је закључио:

„После проглашења јединствене југословенске државе 1918, ниједна политичка странка, као ни цела српска култура, нису формулисали циљ који би тај народ морао да следи. Није изграђена српска национална доктрина, као што је био случај са првом доктрином на Темишварском сабору 1790, и другом са Гарашаниновим *Начертанијем* 1844. У томе је највише заказала водећа српска странка Народна радикална партија“ (2004, стр. 396).

Иако је неоспорно тачна констатација о непостојању српског националног програма послје формирања Краљевине СХС, ипак се чини помало неоправдано сваљивање тако велике одговорности на Радикалну странку, бар када је у питању српска интелектуална и политичка елита у Босни и Херцеговини која је припадала овој странци. Прије свега, треба имати на уму да је српски политички фронт у Босни и Херцеговини, као уосталом и цијелој Краљевини СХС, био је разбијен у неколико странака, док је хрватски и муслимански био изузетно добро интегрисан и све интегрисанији како је вријеме пролазило. То је имало директне посљедице и на број српских посланика из Босне и Херцеговине у Парламенту, који скоро никада није одговарао стварној бројној снази српског народа у ове двије покрајине. Када томе додамо и чињеницу да је највећи дио српске политичке елите у Босни и Херцеговини сматрао српско национално питање ријешеним и посветио се дугим борбама за власт, па чак понекад у тим борбама налазио се у политичким фронту против Београда и у коалицијама са онима који су се отворено залагали за аутономију Босне и Херцеговине (нпр. Демократска заједница), онда је, чини се, помало претенциозно било очекивати од Радикалне странке да створи и носи српску националну доктрину у Краљевини СХС. То поготово ако имамо у виду да је један, можда и најквалитетнији дио, предратне српске интелектуалне елите у Босни и Херцеговини, првих десет година заједничке државе идеолошки лутао између српства и југословенства, а неки чак и дуже од тога.

Дакле, евидентно је да је српска интелектуална и политичка елита у Босни и Херцеговини, послје уједињења 1918. године, сматрала да је

српско национално питање ријешено и да је у будућности једини задатак наћи најбоље унутрашње уређење новостворене државе, како би сви у њој живјели у срећи и благостању. Зато се Васиљ Грђић није могао начудити почетком 1919. године зашто су многи у Босни и Херцеговини „сада устали да бране угрожено српство“ (АСАНУ, 10712/2). Међутим, уопште није искључено да су једним дијелом и били у праву, јер је можда „угрожено српство“ у Босни и Херцеговини требало бранити управо тих година или боље рећи требало је знати и формулисати српску националну доктрину у тој држави. То је посебно дошло до изражаја послје избора 1920. године, када је на површину избила сва штетност поцијепаности српског гласачког тијела, посебно у Босни и Херцеговини. Већ тада је један од бивших „Кочићеваца“, а сада првак крајишких радикала, Коста Мајкић, у неколико написа у *Српској ријечи* под насловом „Српство у опасности“, упозоравао да српска политичка поцијепаност носи у себи велику опасност по српске националне интересе, оптужујући за то Демократску странку и Савез земљорадника (Микић, 1997, стр. 71). Колико год он био у праву, његов негативан став према преостале двије партије које су окупљале српско гласачко тијело у Босни и Херцеговини и оптужбе за национално цијепање, само су произвеле негативан став код истих и тумачење да су ови написи усмјерени у циљу да Радикалну странку наметну као јединог тумача српских националних интереса. Због тога и његови позиви да Срби створе „колективну душу“ и престану са међусобним политичким обрачунима, нису произвели ефекат какав су требали, већ само ускостраначко гледање и страх да Радикална странка хоће, инсистирањем на српском јединству, да им преотме бираче. Да је то била основа политичког дјеловања српске елите показује и писмо Бранка Чубриловића, једног од најистакнутијих првака Земљорадничке странке у Босанској крајини, Јовану Јовановићу Пижону, који је 1923. године наводио као разлог зашто присталице радикала не прелазе у редове земљорадника „[...] једино то што свет хоће мало да Србује. Иначе би сви нама“ (Микић, 1997, стр.71). У сваком случају један дио српске елите у Босни и Херцеговини у наредном периоду није уопште ни реаговао на угрожавање српских националних интереса, док је други дио, и то већином онај окупљен око Радикалне странке, стајао на дефанзивним позицијама и реаговао само у тренуцима када је осјетио да српство у Босни и Херцеговини заиста треба бранити. А то се почело дешавати врло брзо пошто су почеле прве политичке кризе у земљи.

Прве веће политичке кризе започеле су око доношења новог устава, када су се појавиле и разне концепције федеративног или конфедеративног уређења нове државе. У тим концепцијама, разни аутори нацрта устава Босни и Херцеговини су давали различите статусе у оквиру нове државе. Међутим, сви ти концепти, који су Босну и Херцеговину на било који начин одвајали од Србије, изазивали су бурне реакције доброг дијела српске елите, па су се

поново нашли у ситуацији да доказују како су Босна и Херцеговина српске земље. Најрадикалније у том смислу реаговао је онај дио српске елите који је био у редовима Радикалне странке или близу њених гледишта, а посебно њихово гласило у Босни и Херцеговини *Српска ријеч*. Да ће бити огорчени противници било каквог покушаја одвајања Босне и Херцеговине од Србије, а посебно аутономистичких тежњи неких политичких група, они су отворено нагласили већ у првом броју свога листа, марта 1919. године, гдје, између осталог, кажу: „Тражимо да се створи јака централна влада у Београду која ће енергично побијати све „аутономистичке“ (читај франковачке) захтјеве. За нас је Београд културно и политичко средиште било увијек па и данас је.“ (*Српска ријеч*, бр. 1, 2. (15.) 3. 1919). Самоувјерени да су добили националну битку, радикали у Босни и Херцеговини су поручивали свим онима који су накнадно хтјели да одвоје српски народ од Србије:

„Али ми нећемо да повређујемо ране, које још нису зарасле, само немојте нас изазивати у нашој кући, у овој српској земљи, за чију смо се слободу једино ми Срби борили против црно-жуте аждаје, ми смо једини страдали, апшени, стрељани и извођени на вешала. И на вешалима је Србин сам себи намицао уже и умирао под покликом: Живео краљ Петар, живела Србија!“ (*Српска ријеч*, бр. 191, 25. 9. 1920).

У склопу полемика око уставног питања, *Српска ријеч* је, у складу са својим самоувјереним мишљењем да је уједињењем „битка добијена“, мјесец дана пред изгласавање Видовданског устава, понављала: „Ми једино знамо да је Банат, Бачка, Срем, Барања, Славонија, Босна и Херцеговина, Лика и Сјеверна Далмација, Дубровник (од Неретве) и Бока, вјечно спојена са Србијом и да нема те силе која се може томе успротивити.“ (*Српска ријеч*, бр. 106, 28. 5. 1921). И после изгласавања Видовданског устава, главна преокупација српске елите из Босне и Херцеговине, када је ријеч о националном питању, била је да се супротстави било каквим аутономистичким тежњама. То је посебно дошло до изражаја 1923. године, приликом потписивања „Марковог протокола“ и покушаја Мехмеда Спаха да заступа читаву Босну и Херцеговину, те да у том смислу, затражи укидање *Закона о подјели земље на области* и аутономију Босне и Херцеговине. Тада му је одговорио један од угледних херцеговачких радикала, Данило – Тунгуз Перовић, на следећи начин:

„Што Др. Спахо није тражио аутономију за доба Аустро-Угарске, разлог је прост, није смео... А пошто је 1918. год. далеко, а слобода развила своја крила *да се и на звезде може лајати* сад треба тражити аутономије и саборе... Затим, Др. Спахо, ми се Срби православни нисмо борили толико година у Б. и Х. за некакве тричаве аутономије, него за сједињење ових крајева са двјема независним српским државама: Србији и Црној Гори... Ми смо са Србијом једно и хоћемо да останемо једно.“ (*Српска ријеч*, бр. 70, 4. 4. 1923).

У том смислу имали су подршку и из Београда. Када су се водиле жучне расправе у Уставотворном одбору о статусу Босне и Херцеговине, српски представници су одлучно бранили тезу о српском карактеру Босне и Херцеговине, сматрајући да би било каква федерализација Краљевине СХС у којој би ове покрајине имале аутономан статус, вријеђала српски народ у њима. Бивши српски посланик у Русији, Мирослав Спалајковић, поручивао је, на страницама *Српске ријечи*, да „[...] политика има својих аксиома, као и математика, а аксиоми се не доказују. За Србина је таква једна аксиома: Босна и Херцеговина су српске земље.“ (*Српска ријеч*, бр. 35, 22. 2. 1921). Међутим, у својим жучним политичким и страначким препуцавањима, неки Срби из Босне и Херцеговине су заступали тезе да Београд не ради за добро српског народа у Босни и Херцеговини. То су биле углавном присталице Демократске странке, које су постепено почеле да се жале на статус Босне и Херцеговине, како се чини, ипак при томе видећи своје ускостраначке и личне интересе више него ишта друго. По том питању најрадикалнији је био сарајевски *Народ* који је обновио Никола Стојановић, а у том погледу прилично радикално је наступала и обновљена *Отаџбина*, која је била гласило Демократа у Крајини и очигледно противник Давидовићевог крила Демократске странке. За разлику од *Народа*, *Отаџбина* је сваки споразум са Радићем и Спахом, који је долазио из Београда, гледала као нож у леђа Србима у Босни и Херцеговини. Тако је, одлазак дијела Радићевих посланика у Скупштину, послије више година апстиненције, 1924. године, и формирање Давидовићеве владе, за *Отаџбину* била нека врста националне издаје и очигледне мајоризације Срба. У том смислу *Отаџбина* је писала да је у тај блок ушло само тридесет Срба Давидовићеваца, а не рачунајући њих да се у том опозиционом блоку налазе „[...] сви изразити непријатељи државног и народног јединства[...]“ то јест, они који су морали бити поражени 1918. године, да би до народног јединства уопште дошло или, другачије речено – „Исти непријатељи и на фронту и у Парламенту.“ (*Отаџбина*, год. II, бр. 16, 19. 4. 1924). Видећи у томе очигледну опасност по српске националне интересе, *Отаџбина* је закључивала:

„Док су Срби постигли да иду у Београдску скупштину протекло је много времена у политичкој борби; многа је српска мајка заплакала и много је српско чедо пропиштало; па је ли право да их ћесарови заступници протјерају из њихова Београда и упуте у Саборе Загреба или Сарајева.“ (Исто).

Због свега тога, као најзначајнији догађај у одбрани српских националних интереса у Босни и Херцеговини, Срби су сматрали укидање покрајинских управа 1924. године и увођење у живот Уредбе о подјели земље на области. Наиме, све до тада Босна и Херцеговина је била јединствена административна област на челу са Покрајинском управом која је имала пет повјереништава (унутрашњи послови, правосуђе, просвјету и вјерске послове, пољопривреду и социјалну политику), која су јој давала одређени

степен аутономности. Фебруара 1924. године, укинута је Покрајинска управа за Босну и Херцеговину, а уместо ње уведена подјела на шест области са сједиштима у Сарајеву, Мостару, Бањој Луци, Травнику, Тузли и Бихаћу. На челу области налазили су се велики жупани, који су били непосредно потчињени министру унутрашњих послова. Осим великих жупана, биле су предвиђене и обласне скупштине, али су први избори за њих одржани тек 1927. године. За српску политичку елиту, али и за читав српски народ у Босни и Херцеговини, овај догађај био је од прворазредног значаја, јер их је то коначно и дефинитивно увјерило да граница на Дрини, која их је вијековима дијелила од Србије, више не постоји, чак ни у том формалном административном облику у коме је постојала до 1924. године. Ликвидација Покрајинске управе изазвала је право одушевљење међу Србима у Босни и Херцеговини, али нико није тако еуфорично реаговао као *Српска ријеч*, која је поводом тога писала:

„Тај историски дан нарочито је важан за нас Србе у БиХ, јер је његовим свитањем дошло оно неколико вијекова жељковано уједињење Српства... И тај велики свети дан у историји нашег народа биће урезан златним словима, он ће да буде она света невидљива копча наших срца и наше љубави, а наше завјетне мисли видни и свијетли поклич њеног рођења, њеног остварења...“ (*Српска ријеч*, бр. 41, 28. 2. 1924).

Остали српски политички листови поздравили су укидање Покрајинске управе, али нису ни близу овако еуфорично реаговали као *Српска ријеч*, а осим тога, одмах су то искористили за међусобни политички обрачун, а посебно са Радикалном странком. То је била читава суштина и сва стратегија националне борбе Срба у Босни и Херцеговини, у периоду 1918–1929. године. У истом духу и на исти начин продужила је српска елита из Босне и Херцеговине да води своју „националну бробу“ све до 1929. године и завођења шестојануарског режима, када су у подјели земље на бановине схватили да се дијелови Босне и Херцеговине препуштају, најблаже речено, хрватској зони утицаја, па су неки од њих, као, на примјер, др Владимир Ћоровић, оштро протестовали против дијелења Херцеговине долином ријеке Неретве.

За све то вријеме одвијали су се и међусобни обрачуни српске елите у Босни и Херцеговини око питања југословенства. У том смислу, присталице Радикалне странке у Босни и Херцеговини јасно су се профилисали као носиоци српства у овим покрајинама и оштро иступали против југословенских националиста у српском етничком корпусу. То је посебно дошло до изражаја приликом формирања политичких партија, а кулминирало је пред изборе за Уставотворну скупштину 1920. године. Тада је *Српска ријеч*, у тексту под насловом „Југовина у смртном страху“, између осталог, писала и ово:

„Ви се обраћате – „народу“. Који је то анонимни народ? Је ли српски, хрватски или – југословенски? Ваш је вођа Др Ж. Њежић јавно позивао „Југословене у редове“. Па зашто се сада стидите вашег програма? Зашто не позивљете „југословенски“ народ него се обраћате само – народу. Који је то народ без имена, југовинска господо, који тражите мандате код поштеног Србина тежака, који се ни на вјешалима није одрицао српског имена, нити се г. 1914. нудио да иде *freiwillig* на фронту, да се бори као што га је позивао Прибићевићев Србобран 28. августа 1914. – против Србије.“ (*Српска ријеч*, бр. 210, 20. 10. 1920).

Југословенство, то јест оно што се дешавало приликом уједињења 1918. године, у суштини је било и једино што су тадашњи радикали у Босни и Херцеговини могли приговорити старим и заслужним националним борцима какви су били Живко Њежић, Васиљ Грђић, Никола Стојановић и остали. А радикали их нису штедили на овом питању, које су сматрали издајом српских националних интереса. Зато нису пропуштали да их подсјете на понашање приликом уједињења 1918. године:

„Они говоре о јединственој држави? У Женеви 1918. пристали су да ми положимо заклетву, мјесто нашем краљу Петру, г. Коросецу. Стрпали су нас све Србе из бивше монархије под компентенцију Загребачког Нар. вијећа, слали су нам црно-жуте генерале у Босну и ако је већ била стигла у Сарајево побједоносна српска војска, осуђивали су нас који смо тражили сједињење са Србијом, а у Сарајевском Котарском Вијећу гласали су против тог истог сједињења са Србијом.“ (Исто).

Оштрица идеолошких обрачуна унутар српске елите у Босни и Херцеговини, на основама југословенства једног њеног дијела, донекле је отупила у наредном периоду, али никада до краја. Нису одступали ни они који су се залагали за интегрално југословенство, као, на примјер, др Никола Стојановић. Он је 1924. године, без имало зазора писао:

„Будимо што више Словени да би смо могли бити што бољи Срби; али пре свега и поврх свега верујмо у добру звезду Југославије, која није случајно створена. Ако се одржи Југославија, биће много више Југословена, и биће непрестано Југословени јачи од сепаратиста свих фела. А првенствена задаћа Срба у држави је: да буду што бољи Југословени. То вреди и за оне Србе који су за једну ограничену улогу српску и који траже само државно јединство“ (Stojanović, 1924, str. 554).

Међутим, за читаво то вријеме нигдје се није јаче осјећао, него у овом, националном питању, недостатак правих личности, праве интелектуалне елите способне да искорачи, да формулише српски национални програм у Босни и Херцеговини, макар и ако га српска интелигенција на нивоу цјелокупног националног корпуса није имала, и да га усади у свијест својим сународницима, као што је то на вјерској основи урадила Југословенска муслиманска организација или, на националној основи, Стјепан Радић. Непостојање националног програма на нивоу читаве нације није могло

бити оправдање за ту пасивност, јер је српска елита у Босни и Херцеговини имала развијен свој национални програм или, боље рећи, јасну националну мисао и жељу, још док су живјели под турском, а затим под аустроугарском окупацијом. Истини за вољу, у првом случају ту националну мисао носили су народне старјешине и посебно свештеници, као тадашњи елитни дио српског друштва, а од њих је касније ту мисао преузела, проширила и продубила генерација прве интелектуалне елите. Међутим, у међуратном периоду елитни слој друштва била је већим дијелом интелигенција, од којих се очекивало да воде народ и формулишу националне циљеве. Али, та елита је очигледно била поприлично збуњена процесом уједињења и појавом југословенског националног фактора у њиховој политици, код појединаца израженим до фанатизма. Осим тога, били су међусобно политички, а каткад и идеолошки, супротстављени до мржње, разједињени и што је најгоре, у свом самозадовољству „отргнути“ и отуђени од народа коме су припадали и његових жеља и погледа. Умнији посматрачи прилика у Босни и Херцеговини, то су примијетили још док је тај процес трајао, то јест, између два свјетска рата. Тако је Јакша Кушан још 1928. године писао:

„А интелигенција? Она постоји, бројчано и превише јака, по квалитету не заостаје пуно за европском. Та интелигенција нема васпитача, нема јачих личности које би биле у стању да предњаче и да дају импулс. Саму интелигенцију требало би васпитати за друштво: она сама не осећа за народ, она је далеко од њих... Без идеја, каријеристична, забављена превише о себи, убијена политичким животом, растурена по свим организацијама, огрезла у касапском животу – она живи у ваздушастим концепцијама. На једној страни духовна социјална аристократија – интелигенција, забављена о себи, на другој социјални себрови – сељаци, остављени божјој милости у свом животу из феудалних времена“ (1928, стр. 24).

У ових неколико реченица изражено је толико тачних карактеристика српске елите из Босне и Херцеговине, између два свјетска рата, да се чини сувишним било шта додати, али онда не треба ни тражити још неки узрок тога што Срби у Босни и Херцеговини послерије Првог свјетског рата нису имали националног програма, као ни српска култура уопште.

Завођење шестојануарског режима дало је нови импулс оним српским интелектуалцима који су се свим срцем залагали за интегрално југословенство. Посматрајући политичке процесе на самом извору догађаја, др Владимир Ћоровић је 1939. године јасно маркирао оне српске интелектуалце из Босне и Херцеговине који су подржавали шестојануарски режим, као и оне који су били у опозицији према њему. Сасвим исправно, он је закључио да „Босански Срби, вјерујући искрено да се држава налази у опасности, трудили су се да помогну Краљево настојање за стишавањем политичких страсти“ (Ћоровић, 1925, стр. 68). То је мотивисало и неке од „старе гарде“ угледних националних бораца попут Васиља Грђића, Атанасија

Шоле, Сава Љубибратића и још неких из редова бивше Демократске странке, који у периоду 1918–1929. нису имали политичког успјеха, да се у новим околностима изнова политички ангажују и ставе у службу личног режима краља Александра. Истини за вољу, како запажа и Владимир Ђоровић, при томе: „Признавали су, поштено, да им је било тешко што је при спровођењу тог програма била жртвована, у великој мери, слободарска традиција Србије, али су се надали да то неће дуго трајати“ (1925, стр. 68). О разлозима који су навели већину српских политичара у Босни и Херцеговини да подрже шестојануарски режим, Ристо Грђић, братић Васиља Грђића и касније народни посланик, овако је резонувао:

„Све оне огромне моралне снаге, које је српски народ развио од 1903. до 1918. године, упропашћене су наopakим радом наших политичких партија. И док су се Хрвати, Словенци, па и Муслимани груписали и развијали, Срби су се клали између себе и разједињавали, да би тако растројени дочекали судбоносне догађаје који су дошли. Није онда нимало чудно, ако су Васиљ и његови другови, сити партијског прегањања и оргијања, с олакшањем на души примили шестојануарски режим, надајући се да ће он донети нешто боље“ (2012, стр. 94).

Дакле, један дио српске интелектуалне елите из Босне и Херцеговине прихватио је шестојануарски режим, не са одушевљењем, али сматрајући га за једину могућност рјешења тешких политичких прилика у земљи. С друге стране, било је и оних који су 6. јануар прихватили са одушевљењем. Један од њих био је Јован Дучић, који је своје задовољство, а може се слободно рећи и одушевљење шестојануарским режимом и посебно новом подјелом и именом земље, изразио на страницама *Политике* 30. октобра 1929. године:

„Један велики лист је преврнут, и ми се овог месеца налазимо на једној новој страни историје. Расечен је један чвор онако смело и ведро, како то увек ради један снажан народ на великим раскршћима историје. Једно је јасно: да никад и никакав догађај не може више повратити ствари онде где су биле прошлог месеца – Није било ни ценкања ни уцене. Није решен само један проблем материјалног живота него је и завршена једна духовна периода, изграђена на заблудама, на замршеним традицијама, на неповерењу или личним сујетама, стварима које су нас доводиле до очајања и до сумње у себе.“ (*Политика*, бр. 7719, 30. 10. 1929).

Ако је судити према свему што је изрекао у овом тексту, Дучић је у том тренутку заиста био убијеђени југословенски идеалиста и чврсто је вјеровао да је наступио нови период историје, те да више никаква сила неће моћи разбити ту и такву моћну југословенску државу. Међутим, последице нешто више од једне деценије, Дучић је, пред искуством геноцида над српским народом 1941. године, сасвим другачије посматрао ово питање. Један дио српских интелектуалаца из Босне и Херцеговине остао је и у опозицији шестојануарском режиму и то из свих политичких партија у којима су до тада били заступљени Срби: дио радикала, демократа и највећи

дио земљорадника. Као највећи опозиционари краљевом режиму истицали су се прота Душан Кецмановић из раније Самосталне демократске странке, Бранко Чубриловић, Милош Тупањанин и Чедомир Кокановић из ранијег Савеза земљорадника, Перо Мандић из раније Демократске странке, те Милан Јојкић и Коста Мајкић из редова радикала.

Период који је услиједио након шестојануарске диктатуре био је обиљежен новим бујањем национализма, посебно хрватског, што је у довело до преговора око дефинитивног рјешавања хрватског питања у Краљевини Југославији. Српска интелектуална елита коначно је схватила и прихватила да треба дефинисати српски национални простор у оквиру заједничке државе, а то је управо оно што су они упорно одбијали да признају још од уједињења 1918. године. Све до тог тренутка, српска елита је југословенским национализмом бранила Југославију од агресивног и све агресивнијег хрватског национализма. Тек са стварањем Бановине Хрватске 1939. године, постало је јасно да се хрватском национализму могу супротставити само српским национализмом и омеђавањем српског националног простора на који су Хрвати све више и све агресивније пружали руке.

ЛИТЕРАТУРА

- Васиљевић, Д. (1909). *О Босни и Херцеговини*, предавање држано 12. априла 1909. године у Друштву словенске узајамности у Петрограду, Београд.
- Грђић, Р. (2012). *Записи из Херцеговине: Успомене посланика и управника канцеларије српске патријаршије*, Београд: Филип Вишњић, Гацко: Просвјета.
- Екмечић, М. (2000). Црква и нација код Хрвата. У *Огледи из историје*. Београд.
- Екмечић, М. (2007). *Дуго кретање између клања и орања – историја Срба у Новом веку*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Круљ, У. (1925). *Политика и раса (расни национализам)*. Сарајево: Државна штампарија.
- Круљ, У. (1937). Народова група, њен ради и идеологија. *Гласник југословенског професорског друштва*, јули – август 1937. Мостар и Херцеговина, Београд.

Кушан, Ј. (1928). Савремена Босна и Херцеговина. У *Савремена Босна и Херцеговина*, уредио Миливоје В. Кнежевић. Суботица: Часопис „Књижевни Север“.

Микић, Ђ. (1997). *Политичке странке и избори у Босанској крајини (1918–1941)*, Бања Лука: Институт за историју.

Стојановић, Н. (1924). Још о ulozi Srba: Srbi i država, *Nova Evropa*. Кnj. X, бр. 18, 21. децембар 1924, Загреб.

Ђоровић, В. (1925). *Босна и Херцеговина*. Београд: СКЗ.

Ђоровић, В. (1999). *Мостар*. Бања Лука: Глас српски, Београд: Ars Libri.

Draga V. Mastilović

YUGOSLAVIAN EXPERIENCE OF SERBIAN NATIONAL INTEGRATION BASED ON THE EXAMPLE OF SERBS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE PERIOD 1918–1929

Summary

The creation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in 1918 was considered as a solved Serbian national question in the Balkans by the Serbian political and intellectual elite. This is why the defense of Yugoslavian country was a primary national task in the next period. Abolition of provinces' authorities in 1924 was considered as a premium national event which would finally wipe out borders on the Drina River which separated Serbian people through centuries. Political enthusiasm and disunity of Serbian voting body in Bosnia and Herzegovina in this period disabled national homogenization, and Serbian intellectual elite was not able to create a Serbian national program on the level of whole national corpus, and it remained same in Bosnia and Herzegovina off course. Ideological struggles were caused by Yugoslavian attitude of a part of Serbian political elite, while non-existence of Serbian national program caused that majority of Serbian politicians from Bosnia and Herzegovina to welcome the sixth of January regime in 1929 with relief. They considered it as a necessity, although they did not agree with nondemocratic methods used by the regime.